

Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»:

Посібник для України

Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»:

Посібник для України

Опубліковано Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR)
Ul. Miodowa 10
00-251 Warsaw, Poland
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2015

Всі права застережені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно використовувати та копіювати в навчальних та інших некомерційних цілях за умови посилання на БДППЛ/ОБСЄ як на джерело інформації.

ISBN 978-92-9234-928-8

Дизайн – Беате Вегнер

Надруковано в Польщі видавництвом Poligrafus Jacek Adamiak

Зміст

Передмова	6
Що є злочином на ґрунті ненависті?	7
Чому до злочинів на ґрунті ненависті треба ставитися інакше, ніж до інших злочинів: наслідки злочинів на ґрунті ненависті	9
Як розпізнати злочин на ґрунті ненависті	10
Законодавство стосовно злочинів на ґрунті ненависті	12
Міжнародні та регіональні стандарти	14
Реагування правоохоронних органів і органів юстиції	16
Додаток: Українське законодавство про злочини на ґрунті ненависті та інші дотичні норми	21

Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»:

Посібник для України

ПЕРЕДМОВА

Злочини на ґрунті ненависті є злочинами, в основі яких лежать упередження. Такі злочини трапляються скрізь; жодне суспільство не застраховане від наслідків забобонів і нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті посилають сигнал неприйняття цілим громадам і несуть у собі зерно потенційних конфліктів, оскільки вони можуть зрости як кількісно, так і з огляду на рівень насильства. Якщо це збагнути і вжити рішучих заходів, циклу насильства може бути покладено край.

Ця брошура покликана допомогти місцевим органам влади, поліції, співробітникам органів прокуратури, законодавцям і організаціям громадянського суспільства краще зрозуміти проблему злочинів на ґрунті ненависті. В публікації роз'яснюються суть таких злочинів і можливі дії влади й громад задля запобігання злочинам на ґрунті ненависті та кращого реагування на них. Цей матеріал не являє собою вичерпний опис злочинів на ґрунті ненависті та не є підручником чи інструкцією; він лише має за мету познайомити читача з концепцією злочину на ґрунті ненависті та з основними аспектами застосування цього поняття в Україні.

Брошуру було підготовлено в Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Додаткову інформацію про злочини на ґрунті ненависті та низку навчальних матеріалів і спеціалізованих посібників різними мовами можна знайти в Інформаційній системі БДІПЛ з питань терпимості та недопущення дискримінації (<http://tandis.odihr.pl/>) та на нашому он-лайнному ресурсі з оповіщення про злочини на ґрунті ненависті (<http://hatecrime.osce.org/>).

Що є злочином на ґрунті ненависті?

Злочинами на ґрунті ненависті вважають ті злочини, причиною яких стала нетерпимість щодо певних груп у суспільстві.

Злочини на ґрунті ненависті мають два складові елементи:

- відповідна дія є злочином згідно з Кримінальним кодексом;
- злочин був умотивований певним упередженням.

За більшість передбачених Кримінальним кодексом злочинів можливо притягати до відповідальності як за злочини, вчинені на ґрунті ненависті.

«Мотивація упередженням» означає, що злочинець вибрав мішень злочину через її *захищені ознаки*.

- Такою мішенню може бути людина, група людей або майно, що асоціюються з групою осіб, котрі мають якусь спільну захищену ознаку.
- Захищеною ознакою вважається якась базова або основна ознака, спільна для групи осіб, – наприклад, «раса», релігія, етнічна приналежність, мова, сексуальна орієнтація чи гендерна ідентичність.¹

Злочин + мотивація упередженням = злочин на ґрунті ненависті

Злочин на ґрунті ненависті не обов'язково означає, що особа, яка вчиняє такий злочин, відчуває ненависть до жертви. Упередження означає наявність у людини викривлених уявлень про якусь особу або групу осіб. Такі упереджені уявлення особи, яка вчиняє злочин, знаходять відображення у виборі жертви або інакшим чином проявляються під час нападу. Від злочинів на ґрунті ненависті можуть потерпати особи, яких зловмисники пов'язують з групами, проти яких щось мають, – наприклад, активісти-правозахисники. Оскільки злочини на ґрунті ненависті мають місце через те, як сприймаються особа, особи або майно, котрі стають мішенями злочинів, той, хто вчиняє такий злочин, може взагалі не мати власних почуттів щодо конкретної фактичної жертви.²

¹ В положеннях українського законодавства, які стосуються злочинів на ґрунті ненависті, згадується «расова, національна та релігійна нетерпимість». Стаття 161 ККУ (яка передовсім стосується розпалювання ненависті та дискримінації) містить ширший і відкритий перелік захищених ознак – «расу, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, інвалідність, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні або інші ознаки».

² Це широке і всеохоплююче тлумачення упередження як мотиву вчинення злочину спирається на визначення злочину на ґрунті ненависті, яке визнане всіма державами ОБСЄ. Українське законодавство оперує вужчим терміном «на ґрунті ненависті», через що суди можуть вимагати доведення ворожнечі, на відміну від доведення лише того, що зловмисник обрав собі жертву через її певні захищені ознаки.

Приклад справи

Виходець з Республіки Чад ішов вулицею Корольова в Одесі разом із дружиною і сином, коли до них наблизилися шестеро осіб і почали обзивати їх «мавпами» і «чорнюками». Вони вигукували «Україна для українців!» і питали, навіщо ті приїхали до України. Після того учасники групи атакували чоловіка і завдали йому ударів руками і ногами.

Це є злочином на ґрунті ненависті. Ксенофобські висловлювання та расистські образи, які передували нападу і супроводжували його, свідчать про упередження як мотив злочину. До цього інциденту між двома групами не було ніяких розбіжностей або сварок, і це теж свідчить про мотивацію злочину певним упередженням.

Тут важливо наголосити на концепції *змішаних мотивів*. Упередження не обов'язково діє як єдиний мотив злочину. Якщо якась людина прагне одержати гроші незаконним шляхом, вона може піти на розбійні дії щодо особи з інвалідністю, упереджено вважаючи таку особу, через її стан, легкою здобиччю. Крім того, зловмисник може підібрати собі жертву через наявність у неї не однієї, а кількох захищених ознак. Приміром, нападники можуть зірвати традиційну хустку з жінки-мусульманки, вигукуючи при цьому сексистські, анти-арабські та анти-мусульманські гасла.

Жертви злочинів на ґрунті ненависті

Жертвою злочину на ґрунті ненависті може стати будь-яка людина, хоча найчастіше жертвами стають представники меншин. Злочини на ґрунті ненависті також вчинюються щодо майна, яке належить меншині або асоціюється з нею; прикладами можуть служити місця відправлення релігійних обрядів.

До всіх злочинів на ґрунті ненависті слід ставитися з однаковою серйозністю, незалежно від того, хто є жертвою, а хто вчинив злочин. Жертвами таких злочинів можуть також стати представники більшості.

ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

В Україні від злочинів на ґрунті ненависті найчастіше потерпають:

- іноземці та члени різних етнічних громад;
- члени релігійних меншин та їхнє майно (церкви, синагоги, мечеті, кладовища), а також приватна власність;
- роми;
- геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери; члени цих спільнот вкрай уразливі для злочинів на ґрунті ненависті, особливо за відсутності статей закону, які надають відповідний захист. Напади на таких осіб часто відбуваються в громадських місцях, а мішенями нападників часто стають активісти.

Чому до злочинів на ґрунті ненависті треба ставитися інакше, ніж до інших злочинів: наслідки злочинів на ґрунті ненависті

Злочини на ґрунті ненависті мають тенденцію до збільшення, оскільки злочинці вважають свої дії морально виправданими. Якщо відповідна громада не може ефективно покарати і засудити злочини на ґрунті ненависті, такі та інші потенційні злочинці вважатимуть за належне продовжувати свою діяльність, через що кількість злочинів на ґрунті ненависті зростає.

Злочинам на ґрунті ненависті, як правило, властива ескалація: ті, хто починають з незначних правопорушень і кого вчасно не впіймали і не зупинили, надалі тяжіють до більш насильницьких дій. Відтак, навіть не дуже тяжкі злочини, вчинені з мотивів упереджень, небезпечні та потребують жорсткої реакції.

Злочини на ґрунті ненависті розвиваються, як правило, по спіралі: такі злочини посилають дуже потужні сигнали. Від злочину на ґрунті ненависті потерпають конкретні люди а вся їхня громада чує сигнал про її неприйняття. Якщо жертви та їхні громади відчувають себе в небезпеці та не мають захисту від державних органів, вони імовірно вдадуться до помсти тим, кого звинувачують у нападах. Це може призвести до подальших протиправних дій і утворити спіраль насильства, котра в свою чергу призводить до серйозних

масових явищ. Для того, щоби розірвати це коло і повернути спокій громаді, до якої належать потерпілі, потрібні рішучі дії владних структур.

Як розпізнати злочин на ґрунті ненависті

Показником наявності упередження є факт або низка фактів, які дають підстави вважати, що злочин могло бути вчинено саме через упередження. Такі показники служать об'єктивними критеріями оцінки вірогідних мотивів злочину і можуть допомогти в попередньому виявленні випадків вчинення злочинів на ґрунті ненависті. Показники наявності упередження мають використовуватися поліцією та органами прокуратури для визначення того, чи надалі розслідувати ті мотиви, які керували злочинцем, і як саме проводити таке розслідування. Утім, такі показники самі по собі не доводять, що дії правопорушника були безпосередньо вмотивовані його упередженням, – для цього в суді треба представити інші докази.

В одній справі можуть фігурувати кілька показників наявності упередження. Наведімо неповний перелік відповідних міркувань:

Сприйняття злочину його жертвою або свідком

→ Чи жертва або свідки вважають, що інцидент стався через наявність якогось упередження?

Коментарі, письмові заяви, використані жести або залишені написи

→ Чи підозрюваний зробив якісь коментарі чи заяви про спільноту, до якої належить жертва, або використав певні жести?

→ Чи на місці події залишилися якісь малюнки, маркування, символи або графіті?

Расові, етнічні, гендерні та культурні відмінності

→ Чи підозрюваний і потерпілий відрізняються расовою, релігійною або етнічною/ національною приналежністю чи сексуальною орієнтацією?

→ Чи в минулому існувала ворожнеча між групами, до яких належать потерпілий і підозрюваний?

→ Чи жертва злочину є членом групи, яка кількісно значно менша за іншу групу осіб у даній місцевості, де стався інцидент?

→ Чи на момент інциденту потерпілий вчиняв якісь дії, котрі просували інтереси групи, до якої він належить?

Організовані групи осіб з ненависницькими поглядами

→ Чи предмети або інші докази, залишені на місці події, дають під-

стави вважати, що злочин був роботою екстремістської націоналістичної організації або групи, яка сповідує ненависницькі погляди?
→ Чи є докази того, що подібна група активно діє в конкретній місцевості(наприклад, якісь плакати, настінні написи або листівки?)

Злочини або правопорушення, вчинені в минулому з причин упередження

→ Чи були подібні інциденти у цій місцевості раніше? Хто від них постраждав?
→ Чи жертва отримувала погрозливі листи або телефонні дзвінки? Чи жертва чула словесні образи через її приналежність або зв'язок із групою осіб, яка стала мішенню?

Місце і час події

→ Чи жертва перебувала у місці або неподалік місця, яке зазвичай асоціюється з конкретною групою і відвідується її членами (наприклад, громадського центру або мечеті, церкви або іншої культурної споруди)?
→ Якщо злочин був спрямований проти майна, чи було це майно об'єктом або пам'яткою релігійно і або культурної значущості (приміром, монумент або цвинтар)?
→ Чи інцидент мав місце в якусь особливо значущу дату (наприклад, у день релігійного або національного свята)?

Показники наявності упередження: приклад справи

В Криму підпалили місцеву мечеть. Пожежа почалася близько шостої ранку. Невідомі особи увірвалися до приміщення, підпалили книги релігійного змісту (включаючи шість примірників Корану), а також стіни й підлогу мечеті. У цей час в мечеті нікого більше не було. Поліція опитала імама; він сказав, що низка нападів мала за мету залякати членів його громади і змусити їх виїхати. За два тижні до того було підпалено іншу мечеть, а у місцевості сталося кілька нападів на кримських татар. Обидва підпалили місце напередодні важливих мусульманських свят.

Ця справа є прикладом злочину на ґрунті ненависті. Підпалили були спричинені анти-мусульманським і, можливо, расистським упередженням. Про це упередження свідчать:

→ сприйняття злочину потерпілими – те, що сказав імам;

- місце і об'єкти нападу – культова споруда і релігійна література;
- час вчинення нападу – день, важливий для потерпілої громади, який був підібраний саме для того, щоби нападників краще «почули»;
- кілька подібних нападів у тій самій місцевості та майже в той же час;
- етнічні та релігійні відмінності – від нападу потерпіла кримськотатарська громада, яка становить меншину в переважно слов'янському і християнському Криму;
- відсутність інших пояснень вчиненого нападу.

Законодавство стосовно злочинів на ґрунті ненависті

Законодавчі норми стосовно злочинів на ґрунті ненависті – це статті законів, у яких враховується упередження як мотив дій правопорушника і де передбачається більше покарання злочинця в разі обвинувального вироку щодо нього.

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Кримінальний кодекс України містить положення, яке дозволяє більш суворе покарання за будь-який злочин, вчинений через упередження.³ Крім того, кодекс визначає упередження обтяжуючими обставинами деяких злочинів, - таких, як убивство, напад або погрози.⁴

Ці положення законодавства оперують такими захищеними ознаками, як раса, національність і релігія.

Це означає, що покарання за більшість злочинів може бути суворішим, якщо суд визнає злочин вчиненим на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

³ Стаття 67, п. 3 Кримінального кодексу України.

⁴ Кримінальний кодекс України, Стаття 115, п. 14 (убивство), Стаття 121, п. 2 (умисне тяжке тілесне ушкодження), Стаття 122, п. 2 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), Стаття 126, п. 2 (побої та мордування), Стаття 127, п. 2 (катування), Стаття 129, п. 2 (погроза вбивством).

Інші дотичні норми

Інші положення Кримінального кодексу передбачають покарання за інші схожі дії, як, приміром, порушення рівноправності громадян шляхом розпалювання ненависті, образи чи дискримінації за захищеними ознаками.⁵ Ці положення законодавства найчастіше застосовуються в Україні у випадках притягнення до кримінальної відповідальності за злочини на ґрунті ненависті. Повні тексти цих статей наведені в Додатку.

Крім того, у справах про злочини на ґрунті ненависті часто застосовується стаття за хуліганство, у якій ідеться про мотиви, що скеровують злочинця, але не про захищені ознаки. Цю тенденцію не можна вважати належним реагуванням на злочини на ґрунті ненависті, бо подібна кваліфікація злочину ігнорує мотивацію упередженням і нівелює відмінності між звичайними злочинами та злочинами на ґрунті ненависті.

ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Злочини на ґрунті ненависті можуть мати місце під час збройних конфліктів або окупації та подеколи набувати масового характеру. В разі відповідності конкретним умовам, визначеним у міжнародному праві (як, наприклад, тривалі масштабні напади на цивільне населення, або намагання знищити, цілком або частково, якусь групу людей), такі злочини можуть інколи бути кваліфіковані як *воєнні злочини, злочини проти людяності або злочини геноциду*. Ці визнані міжнародним правом злочини також караються відповідно до Кримінального кодексу України.

Напружені політичні стосунки та збройні конфлікти можуть спрямувати громади, які різняться етнічним або національним походженням, мовою чи релігією, одна проти одної. Інколи політичні розмежування точно повторюють міжетнічні або міжрелігійні відмінності. В такому контексті може відбутися взаємне накладання злочинів на ґрунті ненависті та політично вмотивованих злочинів. Кожний подібний випадок підлягає окремому дослідженню.

Злочини на ґрунті ненависті можуть учинитися на тлі якогось конфлікту. В таких випадках завжди важливо помічати наявність упередження як мотиву та оцінювати дотичність цього чиннику. При винесенні рішення щодо того, чи конкретний злочин був або не був злочином на ґрунті ненависті, слід брати до уваги сприйняття злочину спільнотою, яка потерпіла від нього.

⁵ Стаття 161 Кримінального кодексу.

При здійсненні моніторингу подібні справи можна кваліфікувати як злочини, в основі яких лежать змішані мотиви, або, натомість, як злочини на ґрунті ненависті, котрі підлягають відстеженню як окрема категорія.

Чималі труднощі щодо таких злочинів також виникають у контексті юрисдикції та відповідальності. На територіях, які опинилися поза контролем визнаного уряду країни, офіційні органи влади не можуть нести відповідальність за неспроможність захистити жертв злочинів на ґрунті ненависті. Таку відповідальність мають нести ті, хто *de facto* виконує функції влади на таких територіях. Відповідні суди – національні або міжнародні – мають прийняти рішення про застосований правовий режим.

Міжнародні та регіональні стандарти

Міжнародні договори містять цілу низку докладно розвинутих загальних і регіональних стандартів, які накладають на держави чіткі зобов'язання щодо реагування на злочини на ґрунті ненависті.

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації вимагає, щоб держави запровадили закони про покарання злочинів на ґрунті расизму. Рамкове рішення Європейського Союзу про злочини на ґрунті расизму і ксенофобії та Директива ЄС про жертви злочинів стосуються всіх країн, які є членами ЄС або прагнуть набути таке членство. Зазначене Рамкове рішення від 2008 р. прагне спільної кримінально-правової позиції щодо злочинів на ґрунті ненависті, включно із суворішим покаранням в разі вчинення злочину через упередження.

Що стосується правоохоронних органів, то Європейський Суд з прав людини постановив, що держави зобов'язані належним чином розслідувати можливі расові мотиви злочинів. Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання забезпечити прийняття належного законодавства, збирання статистичних даних, ретельне розслідування і судове переслідування злочинів на ґрунті ненависті та проведення, за необхідності, відповідних навчальних заходів.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

Злочини на ґрунті ненависті можуть зростати у кількості та в разі ескалації перетворюватись на більш масштабні конфлікти. Запобігти цьому може вчасне й рішуче реагування властей. Краще реагування причетних органів влади на такі злочини дасть чимало переваг:

- Раннє попередження: серйозні заворушення часто спалахують через якийсь поодинокий, буцімто незначний та спричинений якимсь упередженням інцидент і виявляються несподіванкою для влади. Розпізнавання й відстеження злочинів на ґрунті ненависті дозволяє правоохоронним органам передбачати спалахи серйозних протиправних дій.
- Сильніші громади: виявлення та покарання злочинів на ґрунті ненависті підвищує рівень довіри причетних громад до системи кримінального правосуддя, а члени громад почувуються безпечніше.
- Надходження повніших оперативних даних: коли поліції більше довіряють, поліція отримує більше інформації та допомоги від громадян, які потерпали від злочинів на ґрунті ненависті. Кращі стосунки і взаємодія поліції з громадянами сприяють кращому розкриттю злочинів (і не лише тих, які вчинені на ґрунті ненависті) та успішній роботі на інших напрямках, де поліції не обійтись без сприяння громадян.

ЗБИРАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

Дії влади у відповідь на злочини, які вчинюються на ґрунті ненависті, набудуть ефективного характеру лише за обізнаності щодо природи і поширеності цього явища. Збирання даних про злочини на ґрунті ненависті допоможе виявити, де саме зріють конфлікти, в яких місцях слід подбати про більший захист задля відвернення можливих злочинів і які громади потребують більшої підтримки й захищеності. Збирання інформації уможливить краще розуміння оперативної ситуації та підкаже, як найдоцільніше розподілити наявні ресурси.

В Україні дані про злочини на ґрунті ненависті збираються Генеральною прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ, Державним департаментом з виконання покарань і Держкомстатом. Утім, невідповідність між інформацією, зібраною офіційно, і даними, які надходять від організацій громадянського суспільства та стають доступними завдяки моніторингу засобів масової інформації, свідчить, що владні структури не виявляють і не реагують на значну кількість злочинів, які вчинюються на ґрунті ненависті.⁶

Реагування правоохоронних органів і органів юстиції

У більшості випадків доводити мотив злочину не треба. Оскільки мотив злочину є складним питанням і оскільки існують обмеження стосовно категорій доказів, які можуть бути використані, щоб довести мотив, злочини на ґрунті ненависті вимагають від поліції, співробітників органів прокуратури і суддів дещо інших підходів, аніж при розслідуванні чи судовому переслідуванні інших злочинів.

Бажаним результатом кримінального процесу у справі про злочин на ґрунті ненависті є доведення упередження як мотиву в діях злочинця і суворіше його покарання. Не менш важливим є максимально можливе відновлення прав потерпілих і компенсація завданої їм шкоди. Заради цього необхідно забезпечити дієве спілкування між органами влади і потерпілими та, водночас, між потерпілими та їхніми громадами, - як відносно проваджень, котрі ще відбуваються, так і тих, які вже завершені.

Належне виконання обов'язків працівниками правоохоронної та судової систем потребує проходження ними спеціалізованої підготовки, завдяки чому вони краще знатимуться на глибоких суспільних явищах, розпізнаватимуть злочини на ґрунті ненависті та опанують навички ефективного на них реагування.

⁶ Див. інформацію по Україні на ресурсі БДППЛ про злочини на ґрунті ненависті <http://hatecrime.osce.org/ukraine>, а також наведені нижче міркування щодо дій громадянського суспільства.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Європейський суд з прав людини постановив, що держави мають позитивні зобов'язання ретельно розслідувати можливі расові чинники мотивації злочинів. У рішенні по справі **Шечич проти Хорватії** (2007 р.) Суд зазначив наступне:

«... Державні органи мають додатковий обов'язок вживати всіх розумних заходів для викриття будь-яких расистських мотивів і встановлення того, чи ненависть або упередження на ґрунті етнічного походження зіграли чи не зіграли певну роль у подіях. Невиконання цього і ставлення до насильства і жорстокості, спричинених міркуваннями раси, яке не відрізняється від ставлення до злочинів, котрі не мають расистських складових, означало б свідоме ігнорування особливого характеру діянь, котрі є найбільш руйнівними для основоположних прав людини.»

Поліція: Для того, щоб ефективно розслідувати злочини на ґрунті ненависті та збирати відповідну інформацію, поліція має бути у змозі виокремлювати злочини на ґрунті ненависті; важливими засобами виконання цього завдання служать показники наявності упереджень. При допиті правопорушників неодмінно треба досліджувати їхні мотиви: багато злочинців відкрито визнають свою мотивацію, бо вважають власну поведінку виправданою і схвалюваною іншими членами своєї спільноти.

Поліція відіграє важливу роль у веденні обліку злочинів на ґрунті ненависті, оскільки невірна реєстрація злочину по його вчиненні або надходженні інформації про нього може призвести до втрати відомостей про важливі обставини в справі, включно із тими, які вказують на упередження як мотив злочину.

Прокуратура: Прокурори мають пред'являти обвинувачення у вчиненні злочину на ґрунті ненависті завжди, коли це видається можливим. У будь-якій справі, навіть про незначний злочин, прокурорам слід посилатися на фактор ненависті (якщо він був присутній) як на обтяжуючу обставину. Це має супроводжуватися збиранням і представленням у суді доказів мотиву злочину, навіть якщо в карному кодексі нема дотичних положень щодо чинників, які обтяжують вину. За відсутності визнання підсудним того, що ним рухало якесь упередження, прокурор може послатися на інші, непрямі або опосередковані докази, наприклад:

- Злочини на ґрунті ненависті часто супроводжуються словесними образами або після них залишаються графіті на місці злочину, котрі служать вагомими доказами мотиву.
- Якщо музика, літературні твори, контент сайтів або постів злочинця, його одяг, прикраси або татуювання свідчать про його членство в екстремістських угрупованнях або про їхню підтримку, це загалом доказує його погляди.
- Якись інші факти, раніше зафіксовані як показники наявності упередження, можуть бути використані як докази мотиву злочину.
- Можливо, в минулому підозрюваний вже вчиняв подібні діяння, щодо того ж потерпілого або проти інших осіб.

Притягнення до кримінальної відповідальності за злочини на ґрунті ненависті за іншими статтями, наприклад, за хуліганство або порушення рівноправності громадян, як це досі практикується в Україні, обмежує можливості судового розгляду доказів справжнього мотиву злочину і, відтак, шкодить ефективності вживаних правових заходів.

Суди: Якщо злочин на ґрунті ненависті доведено, покарання має бути збільшено, що віддзеркалить наявність відповідного мотиву і можливий вплив скоєного злочину на спільноту, а не лише на безпосередню жертву (у відповідності з пунктом 3 Статті 67 Кримінального кодексу або інших положень про обставини, які обтяжують покарання, котрі наведені в Додатку). При цьому задля досягнення максимально можливого результату від застосування таких статей суддям треба публічно виголошувати відповідні аргументи і зазначати їх у тексті вироку як підстави постановлення суворішого покарання.

Ангелова та Ілієв проти Болгарії (2007 р.)

У 1996 р. пан Ангел Ілієв помер внаслідок побиття групою підлітків і отримання ножових поранень. Нападники були заарештовані протягом декількох годин; вони визнали, що шукали осіб ромської національності, щоби напасти на них, і висловили свою ненависть до ромів та інших меншин. П'ятьом нападникам були пред'явлені обвинувачення в «хуліганських діях, вчинених з особливим цинізмом і нахабністю», але впродовж дев'яти років нічого більше не робилося для притягнення їх до відповідальності. Європейський Суд з прав людини постановив, що Болгарія порушила свої зобов'язання згідно з ЄКПЛ і що бездіяльність стосовно належного доведення справи до суду, за повного усвідомлення расистських мотивів тих, хто порушив закон, була «повністю неприпустимою».

Це рішення ЄСПЛ є особливо актуальним для України, де чимало злочинів на ґрунті ненависті проходили в судах як хуліганство, відповідно до статті 296 Кримінального кодексу.

Роль громадянського суспільства

Громадянське суспільство відіграє незамінну роль у підвищенні рівня обізнаності про злочини на ґрунті ненависті, в підтримці потерпілих і в діях, спрямованих на забезпечення більш ефективного реагування органів влади. Моніторингова діяльність громадянського суспільства часто дає цінну інформацію про частотність і наслідки злочинів на ґрунті ненависті, особливо за відсутності офіційної або спеціальної системи збирання даних про такі злочини. Причетні органи влади можуть працювати з громадянським суспільством з метою покращання процедур виявлення, реєстрації й моніторингу злочинів та інцидентів на ґрунті ненависті, а також у питанні надання допомоги жертвам подібних злочинів.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Місцева влада може вдатись до цілої низки дій, які вважаються передовою практикою:

- Швидке видалення образливих графіті; такий невеликий, але важливий крок посилить довіру спільноти.
- Створення спільних структур на засадах партнерства, в рамках яких місцеві виконавчі та правоохоронні органи зустрічатимуться з представниками громадянського суспільства і релігійних громад задля обміну інформацією і обговорення проблем.
- Забезпечення, при виникненні інцидентів, які могли статися на ґрунті певних упереджень, належного інформування громадян керівництвом органів місцевої влади та місцевими політиками про неодмінне проведення ретельного розслідування зазначених подій, і виголошення відповідних публічних заяв позитивного змісту. Завжди важливо визнавати ті проблеми, які непокоять громаду, і пояснювати заходи, що вживаються у відповідь. Заяви такого роду сприймаються людьми більш серйозно, якщо раніше органи влади дослухалися до жителів і співпрацювали з громадськими організаціями

- Сприяння реалізації шкільних проєктів, які пояснюють молоді суть злочинів на ґрунті ненависті та запобігають упередженій агресивній поведінці щодо ровесників. Це може стати компонентом навчальної програми з формування громадянської свідомості, зокрема шляхом встановлення дружніх партнерських відносин з іншою школою в етнічно розмаїтій місцевості, задля проведення спільних заходів з протидії взаємним упередженням і накопичення дотичного досвіду.
- Систематична просвіта всієї молоді з питань профілактики упереджень і нетерпимості. Це стане можливим, якщо органи освіти забезпечать включення такої тематики в освітні програми навчальних закладів і у програми педагогічних факультетів.
- Місцеві лідери не повинні експлуатувати почуття нетерпимості задля одержання політичних дивідендів, а засобам масової інформації слід пропагувати терпимість при висвітленні подій, а не поширювати настрої нетерпимості. Медійні засоби також виконують важливу функцію розголошення фактів бездіяльності влади в розслідуванні вчинених на ґрунті ненависті злочинів. Крім того, ЗМІ можуть зайняти потужну позицію рішучого засудження злочинів на ґрунті ненависті та інших проявів нетерпимості, коли такі вчинки мають місце.

ДОДАТОК

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ ТА ІНШІ ДОТИЧНІ НОРМИ

Положення Кримінального кодексу стосовно злочинів на ґрунті ненависті:

Стаття 67. [Обставини, які обтяжують покарання]

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:
  - (1), (2) ....
  - (3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;;
  - (4) – (13) ...
2. Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.
3. При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.
4. Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

...

Стаття 115. [Умисне вбивство]

1. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, - карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.
2. Умисне вбивство:
  - (1)-(13) ...
  - (14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, - карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.

Стаття 121. [Умисне тяжке тілесне ушкодження]

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.
2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, - карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 122. [Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження]

1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, - карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.
2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, - караються позбавленням волі від трьох до п'яти років.

Стаття 126. [Побої і мордування]

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.
2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 127. [Катування]

1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 129. [Погроза вбивством]

1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, - карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.
2. Те саме діяння, вчинене членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Інші дотичні норми

Стаття 161. [Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками]

1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками - караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, - караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
3. ...

OSCE

ODIHR